

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 2024-15 Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого 61024, м. Харків,
вул. Григорія Сковороди, 77

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
Наливайко Лариси Романівни на дисертаційну роботу
Андрущенко Олесі Петрівни «Права людини: глобальний та цивілізаційний
контексти», подану до публічного захисту на здобуття ступеня
доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність обраної теми дослідження. Права людини є складним, багатовимірним явищем. Розвиток прав і свобод людини є невід'ємною складовою сучасного суспільства. З усіх видів прав філософію права, насамперед, цікавлять «права людини», тобто ті, що належать людині як такій, чи суб'єктивні права, на володіння якими може претендувати кожна людина незалежно від обставин. Вони перебувають у центрі політичного проекту сучасності, суть якого виражається у споконвічному та винятковому зв'язку влади і справедливості, тобто в такій організації публічної влади, щоб підпорядкованість її принципам справедливості не залишалася на розсуд можновладців.

Загалом проблематика прав людини є надзвичайно складною та багатоаспектною. Обраний підхід до дослідження прав людини крізь призму глобальних і цивілізаційних контекстів є відносно новим і недостатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Ідея прав людини має нормативно-критичний характер. Являючи собою «опосередковані принципи справедливості» і «моральні критерії, якими повинен керуватися правопорядок», права людини не можуть розглядатися як лише одне з юридичних понять. Вони виявляються в колі основних концептів сучасної практичної філософії (моральної, правової, політичної).

За своїм змістом права людини окреслюють простір, що забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистісної автономії.

Потреби правової практики, як протягом усієї історії розвитку людської цивілізації, так і потреби сьогодення, диктують необхідність філософсько-правової рефлексії феномена прав людини, яка повинна відповідати вимогам соціокультурних реалій, що перманентно зумовлює концептуальне осмислення вказаного феномена. Сучасна адекватна світовим реаліям рефлексія прав людини у глобальному та цивілізаційному контекстах – основа до розуміння питання про забезпечення особливої якості правопорядку, що має відповідати сучасним цивілізаційним стандартам.

Тож актуальність обраного напрямку дослідження, нагальна необхідність систематизації й філософсько-правового узагальнення наявних доробок у сфері прав людини, а також теоретична та практична значущість даного наукового дослідження є беззаперечними.

Загалом, і дисертантка проводить цю думку через усе дослідження, сам характер сучасного суспільства, що відзначається надзвичайним прискоренням процесу свого розвитку з набуттям якісно нових рис прояву в контексті глобалізації, з необхідністю вимагає подальшого наукового осмислення проблеми прав людини у глобальному та цивілізаційному контекстах.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (державний реєстраційний номер 0111u000968).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність. Наукові положення та висновки, сформульовані в дисертації, відповідають нормативно встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України щодо такого виду досліджень, мають достатній теоретичний, методологічний та емпіричний

рівень обґрунтування. Це підтверджується використанням широкої інформаційної бази за темою дисертації, що становлять зарубіжні та вітчизняні нормативно-правові акти, документи і програми, наукові дослідження українських і зарубіжних учених, матеріали вітчизняних та міжнародних конференцій, Інтернет-ресурси, статистичні дані тощо. Перелік використаної літератури складає 233 найменування.

Структура дисертаційної роботи відповідає поставленим меті та завданням дослідження. Дисертація складається з трьох логічно взаємопов'язаних розділів. У першому розділі «Філософсько-правовий дискурс прав людини: теоретико-методологічні засади» проаналізовано історіографію та джерельно-документальну базу й понятійно-категоріальний апарат дослідження. Дисертантка простежила генезу феномена прав людини та послідовність розвитку його філософсько-правової рефлексії; визначилась з методологією дослідження й обґрунтувала необхідність і доцільність застосування методів наукових досліджень і наукових підходів для досягнення максимальної ефективності наукового пізнання феномена прав людини; виокремила й уточнила сутнісні характеристики прав людини в контексті демократичних цінностей.

Другий розділ «Глобальні й цивілізаційні особливості у розвитку прав людини» присвячено дослідженню процесів становлення та розвитку регіональних систем прав людини як відображення цивілізаційної правосвідомості; порівняльній характеристиці національних систем прав людини; дослідженню процесу формування концепції універсальних прав людини у контексті сучасних глобальних трансформацій. Це дало можливість виявити ключові тенденції й особливості розвитку прав людини на національному, регіональному та глобальному рівнях, а аналіз національних систем прав людини, регіональних механізмів захисту та формування концепції універсальних прав людини в контексті глобальних трансформацій дав змогу поглибити розуміння складної та багатовимірної природи прав людини.

У третьому розділі «Вплив сучасних глобалізаційних і міжцивілізаційних протиріч на реалізацію прав людини» досліджено концепт «цивілізаційних світів права» як підґрунтя виникнення протиріч у реалізації прав людини у результаті чого встановлено, що відмінності у правових системах і культурних традиціях можуть сприяти як збагаченню правового досвіду, так і виникненню суперечностей у правозастосуванні. Крім того, проаналізовано загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у XXI ст. та їх вплив на форми реалізації прав людини, що дало можливість встановити, що в багатьох випадках культурно-цивілізаційні розбіжності спричиняють порушення прав людини й ускладнюють їх захист, що є особливо актуальним в умовах збройних конфліктів, тероризму та міграційних криз. Прогнозування розвитку феномена прав людини показало, що інноваційні технології, зміни в соціальній структурі та глобальні трансформації можуть суттєво вплинути на форми та механізми реалізації прав людини.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Отримані результати дисертаційної роботи є достовірними та містять елементи наукової новизни, що має суттєве значення для правової науки. Про достовірність одержаних дисертанткою результатів свідчать ґрунтовний аналіз значного обсягу теоретичного матеріалу та нормативно-правової бази за темою дослідження, узагальнення й систематизація вітчизняного та зарубіжного досвіду, узгодженість наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному філософсько-правовому дослідженні дисертанткою феномена прав людини в основу якого покладені уточнені концептуальні уявлення про досліджуваний феномен у глобальному та цивілізаційному контекстах. На цій основі виявлені глобальні й цивілізаційні тенденції та сучасні міжцивілізаційні протиріччя та їхній вплив на розвиток і реалізацію прав людини.

Особливої уваги заслуговує методологічний аспект дослідження, у межах якого дисертанткою вперше у вітчизняній правовій науці запропоновано й обґрунтовано методологічний інструментарій для філософсько-правового

дослідження феномена прав людини на підставі принципів взаємодоповнюваності та послідовності застосування наукових методів і підходів. Крім того, у дисертації запропоновано й обґрунтовано комплексний філософсько-правовий підхід до дослідження прав людини, що враховує не лише традиційні правові аспекти, але і глобальні та цивілізаційні трансформації, доповнює філософсько-правовий дискурс з урахуванням сучасних викликів глобалізації. Цікавим для сучасної правової науки також є запропонований авторкою до наукового дискурсу поняття «цивілізаційний світ права» під яким розуміється певна цивілізаційна структура, що охоплює народи та нації, чие духовно-культурне коріння, а відтак ментально-ціннісно-мотиваційна основа буття, визначається культурними феноменами: релігією, мистецтвом, мовою, традиціями тощо; запропоновано нові підходи до прогнозування можливих шляхів розвитку прав людини у XXI столітті з урахуванням сучасних глобальних трансформацій та міжцивілізаційних протиріч.

Наукова новизна дисертаційного дослідження підтверджується й авторським удосконаленням розуміння: філософсько-правової сутності феномена прав людини, його ролі в сучасних умовах і на перспективу; основних поколінь прав людини на сучасному етапі розвитку людства; впливу глобалізації на правові системи захисту прав людини та на формування і розвиток концепції універсальних прав людини; підходів до дослідження впливу міжцивілізаційних конфліктів на реалізацію прав людини.

Повнота викладу основних положень дисертації та її результатів в опублікованих працях. Загальні положення та зміст дисертації відображено у 8 наукових працях, зокрема у 3 публікаціях у наукових фахових виданнях України в галузі знань «Право», 1 публікації у наукових фахових виданнях України в інших галузях знань і 4 публікаціях у матеріалах міжнародних конференцій, що додатково відображають наукові результати дисертаційного дослідження.

Сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні положення, здобуті результати та практичні рекомендації достатньо повно висвітлено в оприлюднених працях.

Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження було апробовано на чотирьох міжнародних і двох Всеукраїнських науково-практичних конференціях, що свідчать про достатню активність Андрущенко О. П. у дискусійних наукових заходах.

Практичне значення роботи і впровадження її результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані як цілком структурована методологічна база для подальшої розробки проблеми і визначення сутності та змісту феномена прав людини. Основні результати та висновки дисертації можуть використовуватись: для розробки стратегій правозахисної діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях; удосконалення національних і міжнародних механізмів захисту прав людини, розробки нових політик у цій сфері; в експертно-аналітичній роботі як теоретичний матеріал при оцінюванні й обґрунтуванні концепцій реформування правової системи; державними органами та іншими суб'єктами соціального процесу для більш глибокого розуміння сутності прав людини та механізмів їх забезпечення у глобалізаційних умовах, підвищення ефективності управлінських рішень у даній сфері. Крім того, вони сприятимуть підвищенню рівня правової свідомості та правової культури суспільства, зміцненню міжнародного співробітництва у сфері прав людини. В освітньо-виховній царині результати дослідження можуть бути інтегровані в навчальний процес і застосовані з метою поглиблення змісту та посилення практичного спрямування таких навчальних дисциплін, як «Філософія права», «Філософія прав людини», «Теорія права», «Історія правових вчень»; при створенні спецкурсів для здобувачів освіти.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Дисертаційна робота Андрущенко О. П. у межах визначених мети та завдань є цілісним, ґрунтовним, завершеним дослідженням

актуальної теоретичної та практичної задачі дослідження феномена прав людини у глобальному та цивілізаційному контекстах з акцентом на визначенні теоретико-методологічних засад його розвитку та поглиблення розуміння сутнісних характеристик у контексті демократичних цінностей, а також на виявленні впливу глобальних трансформацій та міжцивілізаційних протиріч на реалізацію прав людини.

Зміст дисертації логічно та послідовно розкриває тему дослідження. Теоретичні висновки і практичні рекомендації належним чином розкриті й обґрунтовані в текстовій частині дисертації.

Ґрунтовний теоретичний аналіз досліджуваних феноменів у дисертації вдало поєднується з емпіричним і має вихід на практику життєдіяльності українського суспільства.

Стиль викладу матеріалів, наукових положень, висновків, рекомендацій є науковим і доступним для сприйняття та розуміння. Оформлення дисертації виконано відповідно до встановлених вимог.

Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми, що міститься в дисертації, засвідчує глибоку обізнаність дисертантки стосовно напрацьовань попередників, демонструє її творчий підхід в оцінюванні різноманітних ідей та концепцій. Особливо доцільно підкреслити уміння дисертантки віднайти та розкрити низку проблем, що недостатньо опрацьовані попередниками під час досліджень проблем прав людини. При цьому Андрущенко О. П. продемонструвала толерантність до точок зору інших дослідників у даній науковій царині.

Анотація й основні положення дисертації є ідентичними. Ознак порушення академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Дисертаційне дослідження Андрущенко О. П., як і будь-яка науково-дослідницька робота, має низку дискусійних питань і положень, що потребують більш детального опрацювання, можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямами для подальшої наукової розробки теми, проте, загалом, не знижують наукової цінності дослідження та не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи.

1. У підрозділі 1.2, обґрунтовуючи методологічний інструментарій дослідження, дисертантка зазначає, що «у дисертації діалектичний метод відіграє важливу роль, забезпечуючи системний та комплексний підходи до дослідження прав людини» (с. 37). Незважаючи на загальну очевидність даного твердження, для більшої аргументованості авторської позиції варто було б уточнити, яким конкретно чином діалектичний метод забезпечує системність і комплексність підходів до дослідження прав людини.

2. Дисертантка цілком справедливо зазначає, що «активне використання цифрових технологій в різних напрямках життєдіяльності зумовило постановку питання про необхідність і достатність прав і свобод людини і громадянина, та виокремило поняття цифрові права і свободи людини» (с. 64-65). Разом з тим, про які саме цифрові права та свободи людини йдеться – не зовсім зрозуміло, тому дисертантці варто було б аргументувати свою точку зору та навести приклади таких прав і свобод.

3. Досліджуючи в підрозділі 2.3 процеси формування універсальних прав людини у контексті сучасних глобальних трансформацій, дисертантка згадує про поняття індігенізації прав людини як відображення взаємодії традиційних культурних цінностей і міжнародних політично-правових стандартів (с. 107). Це поняття варто було б розкрити та дослідити більш детально, адже його смислове наповнення багато у чому й розкриває сенс формування універсальних прав людини в контексті сучасних глобальних трансформацій.

4. У підрозділі 2.3 зазначається, що «в умовах глобалізації ... інтенсифікація спілкування, гуманітарні контакти, зростання ділової активності, інформаційні та наукові зв'язки тощо при все більшій прозорості державних кордонів розширюють межі правових проявів людини й, відповідно, збільшують правовий простір людських прав» (с. 116). Уявляється, що теза про розширення меж правових проявів людини та збільшення правового простору людських прав потребує додаткової аргументації без якої зазначені авторські заяви виглядають досить декларативно.

5. Досліджуючи в підрозділі 3.3 футурологічні аспекти розвитку прав людини дисертантка цілком доцільно торкається проблеми штучного інтелекту в цьому контексті. Разом з тим, варто було б більше уваги приділити проблемі того, що використання штучного інтелекту може призвести до збору великих обсягів особистих даних, що своєю чергою, може порушити приватність користувачів, особливо якщо ці дані використовуються без їх згоди, а недостатньо точні або неправильно налаштовані алгоритми можуть призвести до виявлення неправильних або дискримінаційних висновків, що може порушити права людини.

Незважаючи на викладене, вважаю за доцільне ще раз підкреслити, що висловлені зауваження мають, здебільшого, дискусійну та рекомендаційну спрямованість, а виявлені недоліки та побажання, насамперед, окреслюють можливі перспективні напрями подальшої наукової роботи і творчих пошуків у розробці проблематики пов'язаної з правами людини.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. Дисертаційна робота Андрущенко Олесі Петрівни «Права людини: глобальний та цивілізаційний контексти» є цілісним науковим дослідженням на актуальну тему, виконаним авторкою самостійно, містить елементи наукової новизни, має теоретичне та прикладне значення і демонструє здатність дисертантки до самостійних наукових досліджень. Поставлена мета дисертаційної роботи загалом досягнута, завдання – виконані. Теоретичні результати і наукові положення дисертації, характеризуються єдністю змісту та свідчать про особистий внесок дисертантки в юридичну науку.

На підставі зазначеного, враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних авторкою наукових результатів, їх обґрунтованість і достовірність, а також практичну цінність сформульованих положень і висновків вважаю, що дисертаційна робота «Права людини: глобальний та цивілізаційний контексти» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне та прикладне значення, відповідає вимогам спеціальності

081 «Право» та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її авторка – Андрущенко Олеся Петрівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 – «Право» за спеціальністю 081 – «Право».

Офіційний опонент:

помічник ректора Дніпровського державного університету внутрішніх справ з гендерних питань, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Лариса НАЛИВАЙКО

Підпис Лариси НАЛИВАЙКО засвідчую,
проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
підполковник поліції

Ігор КОВАЛЬОВ